

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Amžinybės šviesa

2013-12-10

ŽURNALAS: KRANTAI

TEMA: Armėnijos kultūra

AUTORIUS: Romualdas Čėsna

DATA: 2013-12

Draugiški ryšiai nuo seno sieja Lietuvą ir Armėniją. Lietuva buvo pirmoji pasaulyje valstybė, 1991 metų rugpjūtį pripažinusi Armėnijos Respublikos nepriklausomybę. Tiesti naujus kelius dviejų šalių ekonominiam ir kultūriniam bendradarbiavimui padeda ir Armėnijos-Lietuvos forumas, kurio steigimo deklaraciją prieš metus priėmė žymiausi mūsų šalies politikos, mokslo, meno, visuomenės atstovai. Vis daugiau gerų ženklų įgyvendinant abiejų valstybių vyriausybių susitarimą dėl bendradarbiavimo kultūros srityje. Armėnijos meno mylėtojai turėjo progą susipažinti su M.K. Čiurlionio kūryba Jerevane, o Dailininkų sąjungos parodų salėje Vilniuje šurmuliavo tapybos paroda „Armėnijos paletė“. Ypač gražių išpūdžių klausytojams paliko Lietuvos sostinėje viešėjęs armėniško dūduko virtuozas kompozitorius Dživanas Gasparianas, surengęs išpūdingą koncertą su vilniete operos dainininke Asmik Grigorian. Didelio susidomėjimo „Kultūros nakties“ programoje Vilniaus rotušėje susilaukė „Chačaturian trio“ iš Armėnijos koncertas. Žurnalisto Romualdo ČĖSNOS pasakojime – dviejų skirtingų, bet draugiškų kultūrų bendradarbiavimo atspindžiai, gyvi susitikimų Armėnijoje ir Lietuvoje išpūdžiai.

Ačiū tau, mano Armėnija!

Pravertė sielai kalnai,

Tu begalybės idėją

Man iš dangaus gražinai.

Eduardas Mieželaitis

Sidabrinis Ararato spindesys

Toli horizonte išvydome iškilusią snieguotą aukšto kalno viršūnę. Tarsi nusileidęs iš dangaus mėlynės, mums mojo, į savo glėbį kvietė Armėnijos tėvas didingasis Araratas.

Araratą myli, jam lenkiasi kiekvienas armėnas. Tai nuo šio kalno, kaip pasakojama legendoje, nusileido Nojus, išsigelbėjęs nuo pasaulinio tvano.

Araratas – šventas armėnų tautos kalnas, jų meilė, siela ir viltis. Sidabrinis Ararato sniegynų spindesys kiekvienam armėnui primena tautos didybę, jos kančias ir viltis, spinduliuoja seniai prabėgusių metų šviesą.

Nors Araratas yra Turkijos teritorijoje, armėnai šį kalną laiko savu. Paklausk bet kurią armėną, nuo kur prasideda Jerevanas, ir jis nedvejodamas mostels ranka į Ararato pusę: „Štai nuo čia“.

Ararato kalnas vaizduojamas Armėnijos valstybės herbe.

Pasirodo jis esant ypatingoms oro sąlygoms, kupinas paslapties ir didybės. Araratas – tai dalelė to, kas visuomet susiję su Armėnija, su jos vieta tautos atmintyje ir istorijoje.

Užgesusį bazalto vulkaną, stūksantį Armėnijos kalnyne, sudaro du kūgiai. Vakarinis – Didysis Araratas siekia 5165 metrus, rytinis – Mažasis – 3925 metrus. Žiemą vasarą Didžiojo Ararato viršūnę dengia amžinas sniegas.

Prie Ararato traukia ir palankaus oro lūkuriuoja alpinistų būreliai. Į garsų kalną ne kartą kopė ir mūsų šalies atstovai.

Daugiau kaip prieš 150 metų Ararato viršūnę pasiekė žymus geodezininkas, Vilniaus universiteto auklėtinis, karinis topografas Juozapas Chodzka. Į Didįjį Araratą jis įkopė 1850 metų rugpjūtį. Nors buvo nepalankios oro sąlygos – siautė audros, bet per penkias dienas Chodzka pavyko pasiekti legendinio kalno viršūnę. Įsirengęs sniego olą, Chodzka įvykdė numatytus stebėjimus ir matavimus.

Darydamas trianguliacinius matavimus Pietų Kaukaze, vėliau Armėnijoje, Šiaurės Kaukaze, Chodzka kalnuose praleido keturiolika sunkių metų.

Araratas visai neblogai matomas iš įvairių šalies vietų. Net iš Jerevano viešbučio balkono gali džiaugtis jo apžavais. Diena, kai jis pasirodo žmonėms, laikoma gera, sėkminga diena.

Per ilgaamžę savo istoriją šalis turėjo ne vieną sostinę. Jerevanas – jau dvyliktoji. Šviesių vilčių ir meilės miestas 2010-aisiais minėjo savo 2792 metų sukaktį. Armėnijos sostinė, vyresnioji Romos sesuo, ne kartą sugriauta iki pamatų, laikoma vienu gražiausių pasaulio miestų.

Armėnijos architektūros mokyklai neabejotino poveikio turėjo Bizantijos kultūra ir palyginti anksti šalyje įsigalėjusi krikščionybė.

Iš kokios pusės gėrėtumeis Jerevano panorama – visur išvysi įvairių amžių bažnyčių kupolus ir bokštus.

Dar vienas ir, ko gero, vos ne svarbiausias pastebėjimas – geranoriškas amžių tradicijų

perimamumas. Jei nutrūktų ši gija, Jerevanas visiems laikams prarastų tą savitumą ir nepaaiškinamą žavesį, kurie taip jį skiria nuo daugelio kitų pasaulio miestų.

Jerevano puošmena – tufe ir bazalte įamžinti garsieji architekto Aleksandro Tamaniano „autografai“: Armėnijos vyriausybės rūmai, Operos ir baleto teatras Respublikos aikštėje... Buvęs Peterburgo dailės akademijos auklėtinis po revoliucijos Rusijoje buvo atsidūręs Teherane, bet po ilgų apmąstymų grįžo į Tėvynę. Tamanianas buvo Jerevano rekonstrukcijos pirmojo generalinio plano autorius. Šis planas, parengtas 1924 metais, ir tapo sostinės vizitine kortele.

Respublikos aikštės ansamblį, be Vyriausybės komplekso, dar sudaro Armėnijos istorijos muziejus, penkių žvaigždučių viešbutis „Mariott Armenia“, Užsienio reikalų ir Energetikos ministerijų pastatas, taip pat centriniai Armėnijos pašto rūmai. Stiliaus vientisumas ir harmonija ypač pabrėžia šių statinių monumentalumą ir kruopščiai išsaugotas senosios armėnų architektūros tradicijas. Čia daugybė arkų, pastatus puošia akmens raižiniai, vaizduojantys erelio skrydį, liauno elnio šuolį, alyvų šakelę...

Šalia svarbiausios Armėnijos aikštės, medžių pavėsyje – nepakartojama vandens fejerija. Pasiklausyti 2750 fontanėlių čiurlenimo, pasidžiaugti šviesos ir šešėlių žaismu, vandens kaskadomis kasdien kaip į tikrą šventę čia susirenka tūkstančiai jerevaniečių ir miesto svečių.

Dar vienas tiltelis iš praeities į šių dienų krantus – garsieji Jerevano vidaus kiemai. Jau kelinta diena gėrimės senaisiais sostinės kampeliais, kreivais ir vingiuotais skersgatviais, ornamentais išmargintais vartais, senosios architektūros pavyzdžiais. Jų ne tiek jau daug, tad neapžiūrėti visų būtų lyg ir nepadoru, nes tai ypatinga akmens miesto savastis. Senieji kiemai – ne tik nematomas amžių ryšys, bet ir juose plevenanti išdidaus miesto dvasia... Plokšti stogai, laiptų laiptelių raižiniai, vynuogienose paskendusios terasos, staleliai, suoleliai, pinti krėslai – viskas taip sudėliota, taip susiję, kad jei ką nors pamėgintume išmesti, dingtų visas armėniško kiemo ypatingumas.

Armėnija (Hajastanas) – senos, labai senos kultūros šalis, kurioje gyvena nedidelė tauta, ne kartą tartum pasakų paukštis Feniksas pakilusi iš pelenų ir liepsnų. Armėnija – tai vienas seniausių žmonijos civilizacijos centrų ir pirmoji pasaulyje šalis, kurioje krikščionybė tapo valstybine religija.

Archeologiniai tyrinėjimai rodo, kad šios valstybės, įsiterpusios tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų, teritorijoje aštuntajame tūkstantmetyje prieš Kristų žmonės vertėsi žemdirbyste. Šalies kalnuose ir žydinčiose lygumose jau prieš mūsų erą buvo aukštos kultūros Urartu valstybė.

Dvylika sostinių

Nė viena pasaulio šalis per savo istoriją neturėjo tiek daug sostinių, kaip Armėnija. Jerevanas – dvyliktoji šalies sostinė, vienas seniausių pasaulio miestų. Įkurtas 782 metais pr. Kr., jis mena laikus, kai Armėnija buvo didelio regiono valstybė tarp Juodosios, Viduržemio ir Kaspijos jūrų. 2010 metais Jerevanas paminėjo miesto 2792-ąsias metines.

Už penkiolikos kilometrų nuo Jerevano – dar viena senoji Armėnijos sostinė. Tai Ečmiadzinas – įžymusis viso pasaulio armėnų religinis centras.

Kur tik pažvelgsi aplinkui – akmuo, akmuo. Vulkaninis tufas, granitas, bazaltas... Akmenyje – visa neaprepiama spalvų gama: nuo žalsvos iki skaisčiai raudonos, kartais pereinančios net į juodą...

Ečmiadzino architektūra – akmens architektūra. Iš akmens armėnai statė viską – namus, tvirtoves, šventyklas. Gyvendami tarp akmens ir ant akmens, grumdami su negailestingais priešais, jie išmoko taupyti ne tik vandenį, bet ir statybinių akmenį. Armėnų meistrai kūrė šedevrus, žavinčius griežtomis formomis, proporcijomis, racionalumu ir darna.

Didybe dvelkia Armėnijos pasididžiavimas – pirmoji pasaulyje krikščioniškoji katedra (303 m.), V-VII amžiais perstatyta, o 1956 metais ir restauruota. Pasakojama, kad pirmojo armėnų katoliko Šv. Grigorijaus Švietėjo vizijoje būsimos bažnyčios statybos vietą nurodęs pats Viešpats.

Armėnų Apaštališkosios bažnyčios šventovėje – Ečmiadzino katedroje po iškilmingo sutikimo Jerevano oro uoste meldėsi popiežius Jonas Paulius II.

„Šventasis Ečmiadzinas stovi kaip didysis simbolis Armėnijos tikėjimo į vienatinį Dievą sūnų, kuris atėjo iš dangaus, kuris mirė ir atpirko mūsų nuodėmes ir kurio prisikėlimas žymėjo naujojo dangaus ir naujosios žemės pradžią. Visiems armėnams Ečmiadzinas lieka jų tvirto tikėjimo įvaizdžiu, nepaisant kupinos kančių, pralieto kraujo praeities ir dabarties“, – kalbėjo popiežius.

Visame pasaulyje garsi Ečmiadzino katedra yra įtraukta į UNESCO paveldo sąrašą. Čia, senojoje šventovėje, tarsi susilieja liūdesys ir džiaugsmas, gyvenimas ir amžinybė, čia gyva didelė mažos tautos istorija ir amžių toliuose paskendusios praeitis.

Senasis miestas dažnai vadinamas armėniškuoju dvasingumo centru, antruoju Vatikanu. Su šventa misija kasmet jį aplanko dešimtys tūkstančių visame pasaulyje gyvenančių armėnų, daugybė Armėnijos svečių.

Neišdildomą įspūdį palieka nuo seno čia įsikūrusios pagrindinės bažnytinės struktūros – apaštaliniai rūmai, Armėnų apaštališkosios bažnyčios vyriausiojo patriarcho katoliko Garegino II rezidencija, kurijos tarnyba, kunigų seminarija, leidykla, svečių namai.

Daugybė legendų gaubia žiląją Ečmiadziną. Vienos jų herojė – neturtinga mergaitė, kurios garbei senojoje sostinėje 618 metais iškilo pilko bazalto bažnyčia.

...Moterų vienuolyne Romoje glaudėsi jaunutė armėnė Ripsimė, kuri dar maža būdama pateko nelaisvėn. Išvydęs jos portretą, Romos imperatorius Diokletianas susižavėjo merginos grožiu ir įsakė ruošti vestuvėms. Sužinojusi imperatoriaus valią, Ripsimė su dviem draugėmis Gajanė ir Šohakat pabėgo iš vienuolyno ir po ilgų klajonių sugrįžo į Tėvynę.

Ečmiadzine žaviąją armėnę išvydo Armėnijos karalius Tiridatas III ir pasikvietė į savo rūmus. Bet ir šio valdovo įžeidžią meilę Ripsimė atstūmė ir pabėgo iš rūmų. Supratusi,

kad dėl tokio poelgio valdovo rūstybės neišvengs, mergina susikūrė milžinišką laužą ir išdidžiai pasitiko mirtį jo liepsnose. Pagautas įtūžio, valdovas įsakė nužudyti ir jos drauges.

Toje vietoje, kur žuvo merginos, rymo iškilios bažnyčios – klasikinės armėnų architektūros šedevrai. Jos amžiais budi armėnų mergelių atminimui.

Svetingi šeimininkai pakvietė mus apsilankyti dvasinėje seminarijoje. Didelė dalis besimokančiųjų čionai atvyksta iš šalių, kuriose nemažos armėnų kolonijos. Lankėmės užsiėmimų salėse, seminaristų miegamuosiuose, kur lova stovi prie lovos. Po pietų vaikinai vaikštinėjo po erdvų parką, žaidė sportinius žaidimus.

O Ečmiadzino muziejuje laukė netikėtumas. Be bažnytinės atributikos, čia išvydome unikalias krikščioniškos reikšmės relikvijas – Nojaus laivo nuolaužą ir Viešpaties erškėčių vainiką.

Atsisveikindami su Ečmiadzinu, į gilų šventovės šulinį įmetėme saują monetų. Iki naujo susitikimo, šventasis mieste!

Sklypas po apsiaustu

Viename Ararato lygumos kaime mus pakvietė pietų. Šeimininkai padėjo ant stalo didelių ir plonų tarytum pergamentas paplotėlių, gelsvo korėto sūrio ir deginančių it ugnis pipirų. Kiti armėniški patiekalai – šašlykas, liulia kebabas, paukštiena pakvipo po gero pusvalandžio.

Kol jie dar buvo ruošiami, valgėme, kas buvo padėta. Ėmėm paplotėlį, vyniojom į jį sūrį, pipiro skiautę, kažkokią mums nepažįstamą žolelę ir kramsnojom, vynu užsigerdami.

- Ar patinka mūsų duona? - klausė šeimininkas, stumdamas arčiau lėkštę su paplotėliais.

Tie paplotėliai ir buvo armėniška duona, lavašu vadinama.

Apie armėnišką duoną sužinojome ir daugiau. Ji, pasirodo, yra kepama iš kvietinių miltų lietuviui neįprastoje krosnyje. Tai maždaug pusės metro skersmens ir metro gylio, moliu išplūkta duobė žemėje. Toji keistoka krosnis kūrenama vynuogynų žagarais arba kiziaku – džiovintu, gerai išvėdintu galvijų mėšlu. Kai tondyro sienelės įkaista iki reikiamos temperatūros, šeimininkės priploja prie jų paruoštus paplotėlius. Karštis toks didelis, kad lavašas iškepa per keliolika sekundžių.

Armėnai labai vaišingi. Ir visur jų vaišės prasideda nuo lavašo. Stebėtis tuo nereikia. Pamačius, kokiomis sąlygomis dirba Armėnijos valstietis, suprasti jo didžiulę pagarbą lavašui nesunku.

Girdėjome tokį pasakojimą. Atėjo valstietis į savo sklypelį, nusimetė apsiaustą, pasispjaudė delnus – užsimojęs kirs kapliu. Nustebęs dairosi – nebėr jo žemės. Už nugaros dunkso plikas kalnas, kairėje ir dešinėje – akmenys. Nusiminęs pakėlė

numestą apsiaustą. Po juo ir buvo tas sklypelis...

Ne vien su akmenimis grūmėsi ir tebesigrumia Armėnijos žemdirbiai. Senoje dainoje dainuojama: „Trokštu, duokite vandens...“

Armėnijoje viešėjome vėlyvą rudenį. Vilnių merkė įkyrus lietus, Jerevane visu skaistumu spigino saulė. Nesunku įsivaizduoti, kaip jaustis vasarą, kai oro temperatūra pakyla iki 40 laipsnių Celsijaus. Be vandens žūtų vynuogės, abrikosai, persikai, išdžiūtų obelys, kriaušės, išdegtų visa, kas žalia.

Pažvelgus į Armėnijos žemėlapi, atrodytų, kad vandens čia niekad neturėtų trūkti – tokia daugybė upių... Bėda ta, kad beveik visos jos – kalnų upės. Labai veržlios, labai siautulingos. Virsta strimagalviais kaip kriokliai. Giliomis griovomis, tarpekliais. Užlaikyk tokį vandenį!

Ankstėliau nuo sausros kentėjo net pati derlingiausia Ararato lyguma. Kas gyveno arčiau Arakso, Razdano ir kitų šia lyguma tekančių upių, tiems buvo lengviau. Bet kitose vietovėse žemė skambėjo tartum geležis. Norint išversti joje vagą, tekdavo į plūgą kinkyti keletą jaučių.

Sausra nenugalėta dar ir šiandien, tačiau negailestingi jos nagai gerokai apsilpę. Darbštūs ir išradingi armėnai išmoko paimti neprieinamą vandenį. Jis nebenuteka be naudos. Įrengtos didžiulės saugyklos, surenkančios kalnų upių srautus. Veikia sudėtingiausios drėkinimo sistemos. Vanduo pakilo į aukščiausius kalnų rajonus.

Gyvoji atmintis akmenyje

...Prieš daugelį metų čia, ant stataus uolėto iškyšulio, išdidžiai žvelgdama į dangaus žydrynę, rymojo neprieinama akmens tvirtovė. Nuo jos sienų buvo galima aprėpti didžiulę teritoriją. Šimtai kovos vežimų stovėjo nuolatinėje parengtyje ir laukė ženklo kinkyti žirgus.

Garni tvirtovė buvo pastatyta iš milžiniškų bazalto luitų. Ji ir čia stovėjusi įgula, pasak istorinių šaltinių, buvo neįveikiamos priešui. Iš trijų pusių tvirtovę juosė kanjonas, o vienintelį kelią saugojo akmens siena su keturiolika sargybos bokštų.

Armėnai senovėje garbino Saulę, aukėjo jai aukas, statė šventyklas. Tad ir Garni apylinkėse, kur buvo valdovų dinastijos rūmai, virš nuogų uolų suspindo Saulės šventovė. Aršakidų dinastijos Armėnijoje įkūrėjo valdovo Tiridato paliepimu mūsų eros pradžios pagonių šventyklą pastatė garsiausi karą pralaimėjęsios Romos meistrai.

Tilindžiuodami varpeliais, pro tvirtovę tingiai slinko kaitros ir ilgo kelio išsekinti karavanai su kiniško šilko ir indiškų audinių rietimais, dirbiniais iš dramblio kaulo, rubiniais ir topazais, kitokiomis Rytų brangenybėmis. Kartkartėmis, keldami dulkių debesis, prašuoliudavo varovų genami žirgų pulkai. Grynakraujais ristūnais armėnai garsėja nuo seno.

Priėmus krikščionybę, daugelis senųjų šventovių Armėnijoje buvo sugriautos. Garni išliko tik per stebuklą, bet per 1679 metų žemės drebėjimą ir ji buvo sulyginta su žeme. Į mažus gabalėlius suskilo didingos kolonos, į visas keturias puses išsibarstė

bazalte iškalinėti ornamentai...

Prie pagoniškosios šventyklos XX amžiaus antroje pusėje darbavosi žymiausi Armėnijos architektai, istorikai, restauratoriai, statybininkai. Negailėdami jėgų ir laiko, jie per kelerius metus atkūrė šventovę. Garni vėl suspindo pirmųjų grožiu.

Išdidžiai stūkso vienintelis gyvas armėnų paminklas Saulei. Dabarties ir ateities kartoms jis tarsi atverčia primirštus Tėvynės istorijos puslapius, primena į praeitį nuslinkusių laikų didybę.

Aukštai virš kalnų sklendo erelis, pievose, rinkdamos nektarą, dūzgia darbštuolės bitės, kiek žemiau, tarpeklio apačioje, šniokščia kalnų upokšnis Azatas. Neįprasti vaizdai ir garsai tarsi susilieja į visumą, ir atrodo, kad girdi žodžius iš amžių toliu, kad prabėgę šimtmečiai kalbasi su tavimi...

O visai netoliese, vos už septynių kilometrų – irgi viena švenčiausių Armėnijos vietų. Tai kalnuose pasislėpęs legendinis Gehardo vienuolynas. Nuostabus gamtos ir žmogaus kūrinys stebina kiekvieną. Nepakartojamame ansamblyje – trys uolų ertmėse iškaltos bažnyčios. Ne veltui Armėnijos svečiai šį senovės kompleksą vadina stebuklu akmenyje – toks jis netikėtas, stulbinantis ir kerintis.

...Virš kalnų palengva spiečiasi vakaro sutemos. Blausiais atšvaitais nuokalnėje paslaptinai sušvinta reti krūmokšniai. Juodomis akimis įsisteibelija į mus stalaktitų urvų raizginiais išvarpyti kalnai. Sunkiai nusakomu gauduliu dvelkia kalnų uolos.

Už akmens durų – gaivi vėsa, judančių šešėlių žaismas ir įstabi akustika. Išstartas žodis tarsi nematomais sparnais kyla šventovės skliautais, užpildydamas kiekvieną jos kampelį.

Prieš keturiolika amžių akmenyje iškalta šventovė – pilna lankytojų. Gieda grigališkojo choralo virtuozai. Didžiulė erdvė su išpūdingu kupolu, kolonomis, altoriumi – tarsi gyva.

Vienbalsis bažnytinis giedojimas daro nepakartojamą išpūdį. Puikiai suderinti balsai, tarsi persmelkdami kiekvieną kūno ląstelę, skamba iškilmingai ir paslaptinai.

Gehardo vienuolyną kalnų uolose armėnų meistrai pastatė prieš aštuonis šimtmečius. Tai padarė meistras Galdzakas, kurio vardas armėnų architektūroje užima ypatingą vietą.

Akmenyje išskaptuotos šventyklos sujungtos tarp savęs uolose iškaltais vamzdžiais, kurie nuostabiai perduoda garsus, net šnabždesius.

O vienuolių celėse – amžina ramybė. Tik žvakės liepsnelė ir šventa knyga...

Gehardo vienuolynui pasisėkė labiau negu kitiems seniesiems armėnų kultūros paminklams. Gyvenimo negandos aplenkė jį.

Ežeras padebesiuos

Yra Armėnijoje nepaprasto grožio ežeras – Sevanas. Jo krantai tiksliai atkartoja šalies

kontūrus. Tai Armėnijos simbolis, žodis, glostantis kiekvieno armėno širdį ir sielą.

Apie Sevaną sukurta daugybė eilėraščių ir dainų, tarp jų – ir senąja armėnų kalba. Apie padebesių ežerą rašė garsūs poetai ir filosofai, net žymusis senovės Romos poetas Horacijus...

...Aplinkui – vėjų nubučiuoti, saulės išdeginti pilkai rudi ir pliki kalnagūbriai. Mes – tarp dangaus ir žemės. Ne veltui kelią į gražuolį Sevaną – antrąjį pasaulyje savo dydžiu kalnų ežerą – armėnai vadina laiptais į dangų.

Lentelės pakelėje skelbia: 1500, 1700, 1900 metrų virš jūros lygio. Dar kelios minutės, ir prieš mūsų akis atsiveria didingasis Sevanas. Neapsakomas reginys. Rodos, viso pasaulio žydrynė panirusi ežero dugnan – toks jis mėlynas, mėlynas. Skaidrios kalnų upių versmės, bet dar skaidresnis, dar tyresnis Sevano vandenų krištolas.

Nepaprastasis kalnų perlas, apsuptas seniai užgesusių vulkanų, plyti beveik dviejų tūkstančių metrų aukštyje. Sunku ir įsivaizduoti, kad šiame ežere – 85 procentai visos Armėnijos vandens.

Sevanas – pats didžiausias ežeras Kaukazo kalnuose, išsiliejęs tarp keturių kalnagūbrių. Du kyšuliai dalija jį į gilesnį, raižytais krantais Šiaurės Sevaną ir seklesnį, lygiu dugnu ir krantais Didįjį Sevaną. Juos jungia platus sąsiauris. Giliausia ežero vieta siekia 83 metrus.

Į gražuolio Sevano glėbį skuba dvidešimt aštuonios upės. Išteka tik viena – Hrazdanas, pasiimantis dešimtadalį ežero vandens.

Sevanas – Armėnijos džiaugsmas, meilė ir... skausmas. Baltos juostos pakrantės uolose žymi buvusį ežero vandens lygį. Metai iš metų sukęs savo vandenimis Sevano ir Hrazdano hidroelektrinių turbinas, ežeras pastebimai seko. Per pastaruosius penkiasdešimt metų jo vandens lygis nukrito keliolika metrų.

Atiduodamas hidroelektrinių kaskadai labai daug vandens, didysis ežeras pavargo, apsiblausė, papilkėjo jo krantai, apsinuogino per amžius vandens nugludinti akmenys. O nusekus Sevanui, pusiasaliu tapo buvusi didelė Sevano sala. Daugelį amžių ji buvo tremties vieta, vienutėse kalėjo nepaklusnūs vienuoliai bei valdovams nepageidautini asmenys. Dabar čia vieniša tebestūkso buvusio vienuolyno koplyčia, kurioje kažkada nuo užkariautojų slėpėsi aplinkinių kaimų gyventojai.

Gražuolio kalnų ežero, armėnų tautos numylėtinio, likimu susirūpino specialistai, mokslo vyrai, šviesūs pasaulio protai. Parengti plataus masto projektai, kaip gelbėti šį turtą. Sutelktomis valstybės ir visuomenės pastangomis kalnuose buvo iškaltas 48 kilometrų ilgio tunelis, kad juo atsrūtų kalnų upės Arpos vandenys, – taip dabar papildomi senkantys Sevano ištekliai.

Mokslininkai pasiūlė ir daug kitokių sprendimų, kuriuos sistemingai įgyvendinant būtų galima pakelti nukritusį ežero vandens lygį. Eksperimentai teikia vilčių. Per keletą pastarųjų metų legendinio ežero vanduo paaukštėjo dviem metrais. Mokslininkai ir ekspertai tai jau vadina tam tikru laimėjimu.

Operacija „Sevano gelbėjimas“ tęsiasi.

Scenos legendų keliai

...Pačiame Jerevano centre, netoli Operos ir baleto teatro rūmų, akį veria tyvuliuojantis tvenkinys, Gulbių ežeru vadinamas. Jo sidabriniam veidrodyje atsispindi didingi, akiai malonios spalvos tufo statiniai, ekspresijos kupini armėnų skulptorių darbai.

Čia, jaukiame Armėnijos sostinės kampelyje, neretai galima sutikti ir vyresniajai lietuvių kartai gerai pažįstamą garsųjį armėnų tenorą Gehamą Grigorianą. Aštuonerius metus jis dainavo Lietuvos operos ir baleto teatre, su operos soliste Irena Milkevičiūte buvo sukūręs šeimą, Vilniuje gimė jų dukra Asmik, taip pat pasukusi tėvų keliu, dabar žinoma operos dainininkė.

Gehamas Grigorianas visą dešimtmetį gyveno Prancūzijoje. 1999 metais grįžo į Tėvynę, vadovavo Jerevano operos ir baleto teatrui.

Metus, praleistus Lietuvos sostinėje, operos legenda vadina pačiais gražiausiais savo metais, kaskart vis apsilanko joje.

O Asmik širdis neabejinga tėvo ir senelių žemei, gražioms jos tradicijoms.

- Armėnija visuomet mano širdyje, tai kraštas, kurį be galo myliu, - sako operos primadona. - Kai tik pasitaiko proga, visuomet grįžtu į Tėčio gimtinę aplankyti artimiausių žmonių - matyt, kraujas šaukia...

Bene pirmas Asmik atmintyje likęs vaizdas iš Jerevano - garsieji šokantys fontanai vienoje gražiausių milijoninio miesto aikščių. Iki šiol jie vilioja ir užburia garsiąją dainininkę. Kaip ir kalnai, kurių Lietuvoje gyvenančiai Asmik labai trūksta.

Ryškiausiuose operos pastatymuose Lietuvoje ir užsienyje nuolat dalyvaujanti garsi dainininkė kada ne kada aplanko Jerevane gyvenantį tėvą, dažnai pasikalba su juo telefonu.

Asmik nepraleidžia renginių, susijusių su Armėnija. Kartu su geriausiais kalnų krašto klasikinės muzikos atlikėjais ji dainavo Vilniaus kongresų rūmuose vykusiame koncerte armėnų genocido dienai paminėti. Šį reikšmingą koncertą pristatė Armėnijos ambasada Lietuvoje.

Kiek anksčiau Lietuvos armėnų sąjungos surengtame vakare, skirtame 1915 metų žudynių Turkijoje aukoms pagerbti, Asmik Grigorian atliko didžiojo armėnų kompozitoriaus Komitaso dainų.

- Mano mintys - ir Lietuvoje, ir Armėnijoje. O tokie renginiai priverčia trumpam sustoti, pamąstyti, prisiminti skaudžius armėnų tautos išgyvenimus, - sakė Asmik Grigorian, kurios kūryba Lietuvoje įvertinta Auksiniu scenos kryžiumi.

Praėjusią vasarą Vilniaus paveikslų galerijos kieme vėl skambėjo senoji armėnų muzika ir dainos. Su įžymiuoju armėnų dūduko patriarchu Dživanu Gasparianu koncertavusi Asmik Grigorian padainavo armėnų ir lietuvių dainų.

Prie armėnų istorijos puslapių teko liestis ir legendiniam lietuvių teatro ir kino aktoriui Regimantui Adomaičiui. Armėnų vaidybiniame filme „Ant slenksčio“ (režisierė – Liudmila Sahakianc) jis sukūrė tragiško likimo armėnų kompozitoriaus Komitaso paveikslą.

Su šio kūrėjo vardu yra susijusi visa epocha armėnų muzikos istorijoje. Komitatas – giliai tragiška asmenybė, patyrusi 1915 metų armėnų genocido siaubą. Jis liko vienintelis gyvas iš 800 Stambule tuo metu gyvenusių armėnų inteligentijos atstovų. Nuo patirtų išgyvenimų susirgo sunkia psichikos liga, beveik dvidešimt metų praleido Paryžiaus priemiesčio psichiatrinėje ligoninėje.

Armėnų klasikinės muzikos ir mokslinės muzikos etnografijos pradininkas, Ečmiadzino dvasinės akademijos muzikos dėstytojas ir choro vadovas Komitatas nepaprastai daug nuveikė rinkdamas ir tirdamas armėnų liaudies muziką, užrašė tris tūkstančius liaudies dainų.

Armėnijos premjeras Tigranas Sargisianas Jerevane vykusio tarptautinio monospektaklių festivalio „Armono“ metu už nuopelnus armėnų kinui įteikė Regimantui Adomaičiui garbingą Armėnijos apdovanojimą.

- Regimantas Adomaitis Armėnijoje yra legenda, - iškilmingame aktorius pagerbimo vakare kalbėjo Armėnijos Vyriausybės vadovas.

Be lietuviškų akcentų neapsiėjo ir kitos Jerevano festivalio dienos. Valstybiniame Akopo Paranio muzikinės komedijos teatre buvo surengta spektaklio „Aš praradau balsą“ premjera. Spektaklį pagal lietuvių autorės Liucijos Armonaitės pjesę pastatė jaunas armėnų režisierius Goras Margarianas.

Šį spektaklį armėnų teatralai parodė tarptautiniame monospektaklių festivalyje „Atspindys“ ir Armėnų teatro dieną Lietuvoje metu.

Amžinieji klajūnai

Skaidri ir vėsi tyro šaltinio srovė gaivina kiekvieną, atsidūrusį prie vieno didžiausių Rytų dainių, armėnų meilės lyrikos ryškiausių kūrėjų – Sajato Novos skulptūrinio paminklo. Iš metų tolumos į mūsų dienas ji neša didžiojo tautos ašuvo širdies skausmo ir meilės posmus.

Augęs amatininko šeimoje, jaunuolis mokėsi audėjo amato, bet prie širdies jam buvo poezija ir muzika. Grodamas visais tuo metu Kaukaze paplitusiais styginiais instrumentais, Sajatas Nova ilgainiui tapo garsiausiu Rytų keliaujančiu dainiumi. Jis kūrė ir dainavo dainas armėnų, gruzinų, azerbaidžaniečių ir persų kalbomis.

Sajatas Nova pėsčiomis apkeliavo Užkaukazę, Abisiniją, Persiją, Indiją, dovanodamas šių kraštų žmonėms skaidrias kaip kalnų upių krištolas meilės dainas. Meilę Rytų dainius laikė gaivinančios jėgos ir kūrybinės energijos šaltiniu.

Klajodamas po Artimuosius Rytus Sajatas Nova pakliuvo į vergovę, bet jį išpirko gruzinų karalaitis Iraklijus. Tada dainius tapo dvaro muziku ir poetu, bet vėliau dėl dvariškių intrigų buvo pašalintas iš rūmų aplinkos ir priverstas tapti vienuoliu.

Likimas buvo negailestingas poetui. Per vieną nuolatinį persų antpuolių tautos dainius žuvo.

Bet gyvos liko jo sukurtos eilės. Žinoma, toli gražu ne visos. Išliko 230 kūrinių armėnų, gruzinų ir tiurkų kalbomis. Jos ir šiandien – pasaulio kultūros lobyne.

Dainiaus atminimas labai gerbiamas Armėnijoje. Kompozitorius Aleksandras Harutiunianus sukūrė operą „Sajat Nova“, didžiajam tautos poetui skirta nemažai poezijos ir prozos, tapybos kūrinių, ištisu studijų.

Bene iškiliausią paminklą didžiajam armėnų poetui pastatė jo tautietis kino režisierius Sergejus Paradžanovas, 1967–1968 metais sukūręs nepakartojamo grožio vaidybinį filmą „Granato spalva“ („Sajat Nova“).

Režisierius nesiekė filme atkurti realios poeto biografijos. Tai veikiau fantazija šio kūrėjo gyvenimo ir jo filosofinių eilių temomis, viduramžių poeto meilės istorija, kurioje atsiskleidžia jo požiūris į religiją, valdžią ir tautą. Savo herojaus likimą Paradžanovas perteikia netikėtais folkloro prisodrintais vaizdais.

Sovietinio kino valdininkai piestu stoji prieš novatorišką filmą. Maža to, autorius buvo apkaltintas formalizmu, nesuderinamu su vadinamojo socialistinio realizmo estetika, todėl juosta keletą metų pragulėjo studijos lentynose. Tik vėliau aukštų pareigūnų nurodymu filmas buvo kupiūruotas ir 1973 metais išleistas į ekranus.

„Granato spalva“, kuriame garsųjų dainių vaidina gruzinų aktorė Sofiko Čiaureli – tai fantazija poeto gyvenimo ir filosofinių eilių temomis. Vakarų visuomenė jį sutiko labai palankiai. Italų kino metras Michelangelas Antonioni filmą pavadino grynojo grožio pasireiškimu. Pasak kintotyryninkų, tai nuolatinio grožio pagarbinimas, kuriame susilieja, viena kitoje ištirpsta skirtingų Kaukazo šalių estetika ir kultūra.

Po kelerių metų Paradžanovas kartu su gruzinų aktoriumi ir režisieriumi Davidu Abašidze sukuria filmus „Legenda apie Suramo tvirtovę“ (pagal Michailą Lermontovą) ir „Ašik Kerib“, kuriuose susipynusios įvairių tautų – armėnų, gruzinų, persų, huculų legendos, jų nacionalinės tradicijos, aukštinamas grynasis grožis. Sovietų Sąjungoje abu filmai susilaukė santūraus dėmesio, užtat labai palankiai buvo priimti užsienio šalyse, pelnė daugybę garbingų prizų dešimtyse tarptautinių kino festivalių, – beje, kaip ir kūrybinio darbo pradžioje sukurtas Paradžanovo filmas „Užmirštų protėvių šešėliai“, susilaukęs prestižinės Britanijos Akademijos premijos. Nuo tada apie šį kūrėją ir imta kalbėti kaip apie vieną ryškiausių pasaulio poetinio filosofinio kino atstovų.

Sergejus Paradžanovas buvo sudėtinga, itin nerami, skandalingo būdo asmenybė. Įžymusis režisierius ne kartą trauktas baudžiamojon atsakomybėn, ne kartą jis sėdėjo sovietų kalėjimuose. Iš kalėjimo kameros gelbėti Paradžanovą neįprastu būdu teko ir žinomai rusų literatei, garsaus poeto Vladimiro Majakovskio mūzai Liliai Brik.

Jaunesnioji Lilios sesuo rašytoja Elza Triolet nuo 1919 metų gyveno Paryžiuje ir buvo ištekėjusi už garsaus prancūzų rašytojo Louis Aragono. Žmonos sesers įkalbėtas, Aragonas atskrido į Maskvą ir čia susitiko su Sovietų Sąjungos vadovu Leonidu Brežnevu. Kaip nustebęs gensekas, kai svečias paprašė jį užtarti tuo metu kalintą Paradžanovą. Brežnevas, pasirodo, tokios pavardės net nebuvo girdėjęs...

Teisybės dėlei reikia pripažinti, kad sovietinis vadovas savo pažadą išsiaiškinti padėti ištesėjo. Genseko nurodymu Paradžanovas tuoj pat buvo paleistas iš įkalinimo vietos.

Nors ir būdamas tikras armėnas, Paradžanovas Armėnijoje gyveno gana trumpai. Likimas jį vis blaškė tai po Gruzijos, tai po Rusijos, tai po Ukrainos studijas. Režisierius svajotoj sukurti filmą pagal garsų armėnų epą „Davidas Sasunietis“, bet nesusilaukė pritarimo iš to meto sovietinės kinematografijos viršūnių.

Tiesa, filmuodamas „Granato spalvą“, režisierius kurį laiką buvo apsistojęs Jerevane, miestas jam labai patiko. Todėl, artinantis senatvei, Paradžanovas Jerevane ruošėsi įsikurti, tuo labiau, kad Armėnijos vyriausybė garbingam tautiečiui buvo padovanojusi namą. Deja, atšvęsti įkurtuvių tėvynėje Paradžanovas nebespėjo. Mirtinai sergančio menininko dienos jau buvo suskaičiuotos. Sugrįžęs iš Paryžiaus klinikos, iškilusis kūrėjas po kelių dienų mirė. Liko nebaigtas paskutinis jo filmas „Išpažintis“.

Paradžanovas palaidotas Armėnijos garsenybių panteone Jerevane. O dovanotame name apsigyveno režisieriaus sukurtų filmų herojai – lėlės, koliažai, paveikslai, asmeniniai daiktai. Didžiulėje ekspozicijoje – ir neribotas Paradžanovo fantazijų pasaulis, ir jo neįgyvendintos idėjos, ir visa nepakartojama Rytų spalvų įvairovė su fantastiškų vaizdų mozaika, kurią didžiojo menininko talentas padarė prieinamą milijonams visame pasaulyje.

Pagarbos ženklai

Truputį daugiau kaip prieš metus Jerevane vyko nemažai renginių Armėnijos valstybinio Chačaturo Aboviano pedagoginio universiteto 90-mečiui paminėti. Tarp gausių šios garbingos mokymo ir mokslo įstaigos svečių buvo daug įžymių Armėnijos ir kitų šalių kultūros, mokslo, švietimo atstovų. Gražiam jų būrelyje galėjai sutikti ir į iškilmingąją šventę atvykusį Lietuvos edukologijos universiteto rektorių, akademiką Algirdą Gaižutį. Jam teko dviguba misija: ne tik pasveikinti kolegas su garbinga universiteto sukaktimi, bet ir priimti šios Armėnijos aukštosios mokyklos garbės daktaro – *doctor honoris cause* – regalijas.

Jubiliejaus proga veikė universiteto kelią žyminti paroda, kurioje daug vietos užėmė garsiojo armėnų rašytojo, Ečmiadzino teologijos akademijos auklėtinio Chačaturo Aboviano knygos.

Abovianas buvo kilęs iš kilmingos, gerai žinomos šeimos, todėl pagal tradiciją mokėsi vienuolynuose, Teologijos akademijoje Ečmiadzine. Studijavo kalbas (išmoko rusų ir penkias Rytų kalbas), literatūrą, gamtos ir istorijos mokslus, buvo Ečmiadzino katoliko bei sinodo sekretorius.

1829 metais Chačaturas Abovianas dalyvavo Dorpatu (Tartu) universiteto profesoriaus

Fredericko von Parroto surengtoje ekspedicijoje į Ararato kalno viršūnę. Būsimasis rašytojas buvo tarp pirmųjų asmenų, išdrįsusių pažvelgti į pasaulį nuo biblinio kalno viršūnės. Giliai į širdį jaunuoliui įstrigo profesoriaus žodžiai, kuriuos jis pasakė ant garsiojo kalno: „Jei žmogus į žemę iš tiesų pirmąkart nužengė kaip tik iš čia, išpūdingesnio visatos centro ir įsivaizduoti negalima“.

Padedant profesoriui, Abovianas gavo Dorpato universiteto personalinę stipendiją ir 1830–1836 metais tęsė studijas. Studijuodamas Dorpate, dar išmoko lotynų, vokiečių, prancūzų ir estų kalbas, taigi jau mokėjo vienuolika kalbų. Abovianui buvo siūloma pasilikti universitete ir dėstyti Rytų kalbas, bet jis grįžo į tėvynę.

Nuo 1837 metų – vėl darbas Užkaukazėje, Tbilisyje ir Jerevane. Chačaturas Abovianas buvo mokyklų inspektorius ir nepaprastai daug nuveikė savo tautos labui. Jo pastangomis Jerevane buvo atidaryta pirmoji Armėnijoje Europos pedagogikos principais pagrįsta pasaulietinio pobūdžio mokykla, parengti armėnų kalbos vadovėliai.

Neįkainojami Aboviano nuopelnai nacionalinei literatūrai. Romantizmo pradininkas armėnų literatūroje, jis kūrė romanus, apsakymus, apybraižas, pasakėčias, buvo ir pirmasis armėnų vaikų rašytojas.

Akademikas Algirdas Gaižutis pasakojo, kad labai apsidžiaugė tarp daugybės Chačaturo Aboviano knygų jo kūrybos parodoje Jerevane išvydęs ir istorinio romano „Armėnijos žaizdos“ lietuvišką egzenpliorį. Ši, bene svarbiausią rašytojo kūrinį, kuriame vaizduojama armėnų nacionalinė išsivaduojamoji kova prieš persus, iš armėnų kalbos išvertė Rytė Janauskaitė.

Tautiečiai nuoširdžiai gerbia rašytojo, pedagogo, kalbininko, etnografo atminimą. Jo vardu pavadintas ir netoli sostinės esantis miestas.

Beje, ta proga norėtume priminti, kad pirmoji armėnų rašytojų publikacija lietuviškai paskelbta dar 1897 metais. Tai buvo Rafaelio Patakiano eilėraštis „Arakso sūnus“, kurį išvertė Marcelinas Šikšnys-Šiaulėniškis.

Labai populiarius Armėnijoje buvo poetas Justinas Marcinkevičius – jo pjeses statė Jerevano teatrai. Už dramos poemos „Mindaugas“ vertimą armėnų poetas Davidas Hovanasas yra pelnęs savo šalies premiją.

Amžinoji kūrybos šviesa

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos generalinis direktorius prof. Renaldas Gudauskas iki šiol kupinas išpūdžių, kuriuos patyrė dalyvaudamas Jerevano – 2012 metų Pasaulio knygų sostinės ir pirmosios armėnų knygos 500-ųjų metinių – renginiuose.

– Tokių gražių pagarbos knygai tradicijų, kokios puoselėjamos Armėnijoje, vargu ar kur nors kitur dar surastume. Knygą nuo seno čia brangino ir saugojo kiekviena šeima, tikėdama, kad manuskriptai namų židiniui žada laimę, – kalbėjo jis.

Pasak profesoriaus, labai išpūdinga yra daugiau kaip šešiolika amžių Armėnijoje

gyvuojanti Vertėjų šventė. Kartu su armėniškosios abėcėlės kūrėju Mesropu Maštocu joje pagerbiamas ir armėnų tautos šventasis vienuolis Grigoras Narekaci (Narekietis), daugiau kaip prieš tūkstantį metų sukūręs nemirtingąją poemą „ Sielvartingų giedojimų knygos“.

Šis didelės apimties kūrinys, įvedęs į armėnų poeziją pasaulietinius motyvus, išverstas į daugelį pasaulio kalbų. Galime pasidžiaugti, kad iškilieji posmai skamba ir lietuviškai. Už tai turime būti dėkingi poetui Sigitui Gedai, kuris keliolika metų vis „kalbėjosi su amžiais“ ir eilutė po eilutės vertė nemirtingus armėnų poeto Narekaci posmus. Kūrinio tūkstantmečio proga garsiąją poemą išleido „Vagos“ leidykla.

Už didelį darbą verčiant šį kūrinį Armėnijos rašytojų sąjunga su Armėnų apaštališkosios bažnyčios parama ir palaiminimu poetą Sigitą Gedą apdovanojo „Žibinto“ premija.

Beje, tokios pat garbingos premijos laureate tapo poetė, žurnalistė ir vertėja iš armėnų kalbos Marytė Kontrimaitė. Studijavusi armėnų kalbą ir literatūrą Jerevano universitete, lietuvių skaitytojui ji yra pateikusi nemaža armėnų autorių kūrinių, tarp jų – ir armėnų XX amžiaus poezijos rinktinę, Gevorgo Emino „Septynias giesmes apie Armėniją“, Kareno Simoniano, Vahe's Pohosiano ir kitų armėnų autorių apysakų. Ir šiandien poetė kada ne kada vis pradžiugina skaitytojus, pateikdama jiems po pluoštą geriausių armėnų autorių kūrinių.

Beje, praėjusių metų pabaigoje Armėnijos Respublikos nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius Lietuvoje Ara Aivazianas iškilmingame vakare Tautinių bendrijų namuose Marytę Kontrimaitę pasveikino dar viena garbinga proga – Armėnijos Mokslų akademija suteikė jai garbės daktarės vardą.

- Armėnija niekuomet neužmiršta žmonių, mylinčių knygą, šviesos ir kultūros versmę,
- įteikdamas apdovanojimo dokumentus, kalbėjo ambasadorius.

Traukia kaip Motina

Aikšte atšlubčioja nebejaunas žmogus. Atsisėda, kaip ir mes, ant suolo po pageltusiu platanu.

- Ar gražios mūsų merginos? - klausia, sužinojęs, kad mes iš Lietuvos.
- Gražios, labai gražios, - nuoširdžiai atsakome.

O mūsų akyse vis dar stovi grakšti juodaplaukė kaitrių akių mokytoja, kurią sutikome žaliajame Širako slėnyje. Pritariant akordeonui, Seda dainavo melodingas rytietiškas dainas. Nesuprantamuose jos dainų žodžiuose mes jutome armėnišką jausmų tyrumą ir nuoširdumą.

Pašnekovui, matyt, buvo malonus mūsų atsakymas, ir jis išsitraukė pypkę. Žodis po žodžio išsikalbėjome.

- Kur tik nemėtė manęs likimas... Pusę pasaulio išmaišiau. Ir gražuolių daug mačiau. O vedžiau armėnę. Armėnės – dailiausios ir geriausios moterys pasaulyje. Motinos mūsų

vaikams būtina turi būti armėnės, kitaip jie neišaugo savo tėvynės patriotais, - traukdamas dėmą, savo išmintį dėstė suoliuko kaimynas.

Tėvynės trauka Armėnijoje jaučiama kaip niekur kitur. Nemažai likimo smūgių po pasaulį išblaškytų armėnų yra grįžę tėvynėn.

Dabar Armėnijoje gyvena apie 3 mln. 800 tūkst. gyventojų. Bet dar gausios armėnų kolonijos yra Jungtinėse Valstijose, Irane, Libane, Turkijoje, Prancūzijoje, Sirijoje, Argentinoje, Arabų valstybėse, Bulgarijoje, Irake, Brazilijoje, Australijoje... Visas šalis ir išvardyti sunku.

- Ateis laikas - visi sugrįš, - įsitikinęs mūsų pašneko-vas. - Armėnas negali užmiršti tėvynės, Ararato, mėlynojo Sevano, tėvų kapų. Motina Armėnija traukia kaip motina.